

Orcsik Roland

Amikor a szimbólumoknak nyoma vész

(Hász Róbert: A künde)

A 2006-os évben megjelent egy témájában, felvetésében rendhagyónak tűnő regény. Hász Róbert új könyve a magyar történelem egyik homályos, irodalmilag kevésbé feldolgozott időszakát, a honfoglalás előtti kort vette alapul. Talán szokatlannak tűnik, ha a „kortárs” magyar prózairodalomban egy magyarsággal kapcsolatos regény jelenik meg. Az is (t)rendkívülinek tűnhet, ha a megszokott, metairodalmi prózapanelek helyett egy konzervatívabb szövésű regényt tartunk a kezünkben, ahol az olvasmányosságot nem akasztják meg folyamatosan a nyílt narrátori, ironikus reflexiók. Önmagában egyik prózatechnika sem elvetendő, mindkét módszert lehet hiányosan és esetlenül alkalmazni. Éppen ezért vitatható Bombitz Attila azon nézete, miszerint: „[...] elismerendő, hogy Hász Róbert tudatosan keresi azt az átjárót, amely az eddig kipróbált és elmesélt történetek és eljárás módok vegyítésével az olvasható és élvezhető, de tudatosan (megengedem: naivan) reflexívmentes cselekményesség felé mutat.” (Bombitz Attila: *A rózsza megyeri neve*, ÉS 50 évf., 33. szám). „Megengedett naivitásnak” tekinteni a reflexiómentes irodalmat, a direkt módon reflexiósat pedig nem naivnak félrevezető lehet. Mellesleg *A künde* nem „reflexiómentes” cselekményvezetésű regény, csupán nem a mai magyar prózára jellemző, megszokott ironikus fordulatokkal utal a történetmondás mikéntjére. Nem a nyelviségre, hanem más, a történetmondással összefüggő kérdésekre hívja fel a figyelmet. Arról nem is beszélve, hogy a reflexivitás foka a befogadón is múlik. Amennyiben pusztán az explicit, ironikus metatextualitást tartjuk mérvadónak, akkor a befogadási aktusba beférkőzött egy ideológiai nézőpont, ami abban a hiszemben tetszeleg, hogy képes szétválasztani a pelyvát a ponyvától, merthogy megtalálta a belterjes csodafegyvert: az önreflexivitást. Ám amennyiben nem beszélhetünk egységes szubjektumról, akkor ki reflektál, és mire egy adott nyelvi működés kapcsán? Amennyiben az önreflexivitást egyedül üdvözítő módszernek kiáltjuk ki, akkor nem uniformizálódást várunk el az irodalmi munkáktól? Természetesen most nem az a célom, hogy pamfletet írjak a nyelvi, ironikus játékokra épülő irodalommal szemben. Korántsem állítom azt, hogy az Esterházy-féle vonalat szembe kéne állítani Hász Róbert szövegeivel. Inkább éppen arra a pluralizmusra szeretném felhívni a figyelmet, ami a posztmodernbe sorolt művek sajátja is. Amennyiben viszont a pluralizmust csupán egy módszerhez kötjük, éppen ellenkezőleg: a régi kizárólagosságot folytatjuk, s csupán a körítés változott. Vagyis Hász Róbert prózáját nem zárhatjuk ki mássága folytán a kortárs regényirodalomból. Talán aktív recepciója éppen a regényről való gondolkodás sokoldalúságát tenné lehetővé.

Mint már jeleztem, Hász Róbert regénye a fent emlegetett reflexivitást nem kerüli ki. *A kündé*ben alapvetően három történetváltozattal találkozunk, anélkül, hogy végsőkéig megbizonyosodnánk az egyedüli üdvözítőről. A Sankt Gallen-i kolostor megyeri származású szerzetesének, Pannóniai Stephanusnak a történetét három szempontból fogjuk megismerni. Azzal, hogy ennek az első pillantásra hétköznapi szerzetesnek a története egy egész nemzet, s azon túl: minden gyökerét vesztett identitás fragmentált története. Az egyik

a hivatalos krónika (a Virgil apát százáje szerinti változat), a második Stephanus elmondása alapján lejegyzett történet, illetve a harmadik tanítványa, Langresi Alberich kommentárja, vagy ha úgy tetszik, reflexiója a két változatról, a hivatalosról és a Stephanuséről. A három szövegváltozat tipográfiai is különbözik egymástól, ami segíti az olvasót a ráhangolódásban. Alapvetően két elbeszélői nézőpontból megírt történettel van tehát dolgunk: a hivatalos krónikát a mindentudó narrátor mondja el, Stephanus meséje én-elbeszélés a másikhoz, ám mindkettőt végül ugyanannak a szerzőnek, Alberichnek a tollából ismerjük meg. Alberich utal is a saját megbízhatatlan hitelességére: „de hogyan is árulhatnám el neki [Stephanusnak], hogy nem egészen úgy írom ám meg a történetét, ahogyan azt ő előadja nekem, szavait nem mindig követem hüen [...] és ha írás közben úgy érzem, a történet menete egyéb irányokat kíván, hát egyik szememet behunyom, s kanyarítom kissé félre a mesét, hogy megfeleljen saját kívánalmamnak” (83–84.) Számára az írás egy olyan tükör, amelyben saját hasonmását pillanthatja meg: „olyan ez nekem, mint találkozni egy másik önmagammal, akit eddig nem ismertem” (81.) Érdemes még kiemelni, hogy Stephanus mindvégig szintén a másiknak mesél, a jelenlévő, de a történetben mindvégig láthatatlan Alberichnek, akinek a pozíciója így az olvasóéval lesz azonos. Innen nézve érdekes tükörkonstrukció működik a regényben: Alberich másikja Stephanus, Stephanusé Alberich, illetve az olvasó másikja Stephanus, s Stephanusé a mindenkori befogadó, aki a saját értelmezése alapján alakítja tovább és alkotja meg önmaga történetét. E módon értelmezhető a regény az „olvasás allegóriájának” (Paul de Man). És az sem elhanyagolható tényező, amire Bombitz finom észrevétele rávilágít: „[...] egy külvilági szemével láthatjuk saját, olvashatatlan élettörténetünket!” (Bombitz: i. m.) Am a regény mégsem áll meg a történet, vagy a történelem, s ezáltal a nemzeti identitás rekonstrukciójának viszonylagosságánál. Éppen a személyes, individuális értelmezés általi lehetőségekre hívja fel a figyelmet, ami az egyéni sors és az önmegismerés részévé teszi az egészet.

Hász műveiben az egyén sorsa, lehetőségei csak látszólag szabadok. Ahogy előre haladunk a történelem szövevényében, azt látjuk, hogy az egyén útját mindig a hatalmi játékok, manipulációk írják. Hasonló a helyzet a szerző első regényében, a *Diogenész kertjében* (1997), ahol a főhős gyakran akaratan kívül bonyolódik különböző kalandokba. Ugyanezt találjuk a második, *Végvár* (2001) című művében. Hasonlóképpen *A kündében* Pannóniai Stephanus, illetve Csaba-ur különféle hatalmi, politikai manipulációk eszköze csupán, ráadásul a saját történetét sem ő írja, hanem tanítványa szándékának van kiszolgáltatva. Mondhatjuk, hogy ez a sors jellegzetesen közép-európai, karkai sors. Hász műveinek figuráit az is rokonítja még, hogy lázasan kutatnak önmaguk eredete, kiléte után, s ebben gyakran segítségükre vannak az álmok és a látomások, ami arra enged következtetni, hogy az eredet kérdése Hász műveiben mélyebb, transzcendens dimenziót sejtet. *A kündében* is egy látomásszerű álom, s a vele járó ösmotívum, a varjak csigázzák fel Pannóniai Stephanus kíváncsiságát önmaga származása iránt. A történet akkor lendül be, amikor Stephanus politikai megbízást kap az őt annyira nem kedvelő Aquileai Virgil apáttól: át kell adnia egy üzenetet a pogány türkök fejedelmének, azzal a céllal, hogy szövetkezzen a pápával Ottó császár ellen. S attól a perctől kezdve, ahogy a főhős átlépi a két világ közötti határt, a keresztény/civilizált világból a pogány, ismeretlen vidékre kerül, egymást érik a fordulatok. Ugyanakkor, miként más Hász-írásokban, a határátlépés itt is szimbolikus aktussá válik: Pannóniai Stephanusban a pogányok földjén felidéződik az elfeledettnek hitt nyelv, rájön kettős identitására. Ahogyan Alberich írással lépi át a mindennapi világ törvényszerűségeit, úgy Stephanus az elfeledett, idegennek tekintett anyanyelvének újbóli beszélésével addig elfojtott, ismeretlen önmagát fedezi fel. Hász mesteri módon, a krimikre jellemző feszültségkezeléssel vezeti főhősét (és az olvasót) a rejtély szűkülő köreiben. S ahogy a legtöbb Hász-műben, az egész rafinált konstrukció azt sugallja: minden töredékesség ellenére a történetekben helyreállhat a rend. A regény második elolvasásával az olvasó ugyan megfosztódik a krimiszerű cselekménygombolyítás izgalmától, ám ehelyett más kérdések kerülhetnek előtérbe. Többé nem az lesz az

érdekes, ki a valódi künde, hanem, hogy mi maradhatott meg abból a világból, amit Virgil apát igyekezett elásni, Stephanus pedig éppen ellenkezőleg: törekedett kiásni magából. S mindezzel a tudással mit kezdhet az olvasó a saját magánszférájában. Ezzel összefüggésben a regényben van egy elgondolkodtató felismerés. Miután maga Stephanus is kételkedni kezd nemcsak küldetésének céljában, hanem személyét és népének létezését illetően is, Bajza-ur cselből, hogy megakadályozza Gejuza-ur tervét, elvezeti eltűnt népéhez. Viszont ott kiderül, hogy az elveszett népnek a helyén nincs semmi, s talán az egész csak mendemonda. Stephanus (vagy ki?) felismerése itt azért is megrázó, mert lehullik róla minden sallang, már arra sem vágyik, hogy legyen valaki, csak a halál feloldozó erejében bízik immár: „Kelet felé a barbaricum, ismeretlen föld, határtalanul. Nyugaton mindaz, ami elől menekülni szeretnék. Megadtam magam. Ha Istennek lennének még szándékai velem, majd cselekszik belátása szerint. Őszintén abban bízom, hogy itt, a világ végén végre ő is megfeledez rólam. Ne akarjon már velem semmit, ha annál okosabbat, amit eddig művelt, nem tud kitalálni. Jöjjön inkább a hideg s a farkasok.” (382.) S ez a halál, szimbolikusan ugyan, meg is történik, amikor a teljes elhagyatottságban a főhős elbukik a sűrű hóesésben, szeme előtt látomászerűen peregnék életének döntő eseményei. A főhős ekkor megért valamit, amit egész életében nem, az emberi szenvedés kapcsán: „Csak itt, egyedül a világ végén, itt értettem meg. Talán azt érezte a szerencsétlen, amit én, hogy a dolgok véglegesen a helyükre kerülnek, megoldódik minden, egyszer s mindenkorra...” (384.) S mint azt már jeleztem, ez a megértés, a rend árnyéka vetül az egész regény szerkezeti felépítésére. Irodalomelméleti fogalommal most a hermeneutikára utalhatnánk ezen a helyen. Csakhogy ez a varázsszó nem fogja megoldani a regényben felvetett kérdéseket, mert az a gyanúm, hogy Hász írásában Stephanus megértése nem annyira a racionális elemzés következménye, hanem sokkal inkább spontán, véletlenszerű, intuitív természetű, a megvilágosodás fogalmával rokonítható. Stephanusnak e megértés után jelenik meg az a gyermek, aki a megyerek hite szerint a halál pillanatában tűnik elő, s arra kér, hogy segítsünk neki hazatalálni (121–122., 384–385.) Amikor pedig azt hinnénk, hogy a regény itt véget ér, akárcsak Apuleius *AranySzamarában*: újabb megpróbáltatások várják hősünket. Armand, a pogányok közé keveredett francia menti meg Stephanust a haláltól, ő is kíséri vissza oda, ahonnan jött: a keresztény civilizáció határvonalára. Csakhogy főhősünk többé nem azonos önmagával, más, mint aki a küldetéses útjára elindult. És keserűen kell megtapasztalnia, hogy sem a valódi ősei földjén, sem a keresztény otthonában nem kell senkinek. Mindenütt idegenné válik. Ez az idegenség lesz a sajátja. Mintha a krisztusi történet tanulsága fogalmazódna meg újra sorsában, hiszen Krisztus, illetve a testet öltött Isten is idegen maradt a sajátjai között, a „sötétség nem fogadta be azt”: sem a tanítványainak, sem a rómaiaknak, sem a zsidóknak nem kellett, ahogyan a teljes elsötétedés pillanatában Isten is elhagyta. A Krisztus-analógiás történetkezelést talán éppen Alberich középkori történelem- és létszemlélete teszi lehetővé, miszerint minden történésnek bibliai mintája van. Azzal, hogy Stephanust nem váltja meg végül semmi, kisemmizetten pusztul el egy erdőben, ahová Virgil apát száműzte, nehogy elárulja titkát. Egyedüli reménye a tanítványa, aki lejegyzí, titokban igaz élettörténetét. Ugyanakkor Alberich kommentárjait olvasva ez az „igaz élettörténet” talán annyira nem is igaz, ám minden esetre tanulságos. Stephanus feltámadását az írás teszi lehetővé, még ha nem is minden porcikájában hitelesen.

Hász regénye látszólag történelmi regény, ám a posztmodern műfaji eklekticizmusnak megfelelően többféle elem ötvöződik benne: történelmi regény, fejlődésregény, kalandregény, krimi, mese stb. Halmi Tamás ezt a következő módon fogja fel *A kündéről* szóló kritikájában: „Az esztétikai összetettség azonban, mely a prózapoétikai összetevők gondos és érzékeny arányú fölhasználásából s kimunkálásából származik, mégiscsak jellegzetesen posztmodern kori alkotássá avatja a szöveget.” (www.terasz.hu) Hivatkozhatnánk itt most a posztmodernnek tekintett regényírók egyik legidézettebb apostolára, Umberto Eco-ra vagy a szerb Milorad Pavićra, aki *A kazár szótárjában* szintén egy kettős fejedelemségű nép eltűnt történetét dolgozta fel, hogy alátámasszuk

Hász regényének posztmodern sajátosságait, esetleges szövegelőzményeit. Viszont ezzel csak elfednénk azt a gondolatot, ami áthatja a regény egészét: Hász művét a barokk regényekhez hasonlóan minden burjánzás ellenére a rend sejtése és vágya, nem pedig a kontrollálhatatlan széttartás jellemzi. A három nézőpontból megírt történetben vannak azonos pontok, s persze teljesen másként elmondottak is. Mondhatni, hogy Hász művének történelembölcseletére az Esterházy által is „eltulajdonított” Danilo Kiš-i elv érvényes: „A történelmet a győztesek írják. A mondákat a nép költi. Az írók képzelegnek. Bizonyos csak a halál.” (Brasnyó István fordításában: *Dicsőség a hazáért halni*). Hász használ így hangzik: „Igazság? Balivernes! Keve-ur, elárulok neked valamit: nem létezik tőlünk független igazság. Az igazság mindig a kardot tartó kézben van.” (279.) Ezt a történelemszemléletet jól példázza a hivatalosan íródó krónika, amely a hatalmával visszaélő Virgil apát nézetét tükrözi (eszerint Pannóniai Stephanus mártírhalált halt). A történelem kapcsán a viszonylagosság mellett fontos még kiemelnünk az ismétlés és az analógia elvét. A megyerek fejedelmét, Kurszánt a bajorok csellel megölik (az erre utaló krónikafeljegyzés a regény mottója is), ám fiát, Csabát, a kündét életben tartják. Hasonló eset történik meg akkor, amikor cselle leöldösi Tar bizalmasait, főembereit, s Stephanusnak köszönhetően egyedül Kolpány, Zelind-ur gyermeke éli túl az öldöklést. Az a Kolpány, aki később véres hatalmi harcot vív István királlyal, és bukásával törlődik a pogány hitvilág a magyar kultúrából: a kereszténység végképp átveszi a hatalmat. Stephanusnak a gyilkolással kapcsolatban van is egy álma, ahol ismét egy bibliai történet alapján, a Heródes gyermekirtó éjszakájának mintájára értelmeződik az egész. Vagyis az analógiák azt bizonyítják, hogy a történelem folyton önmagába botlik. Ebben az esetben a gyilkosság ismétlődik vég nélkül, s mindig marad valaki, aki az egészet megbosszulná. Mindebből kiteszik, hogy a hatalmi harcok játékaként megmutatkozó ismétlés elve forgatja a történelem kerekét. S bár nem tudhatjuk pontosan, milyenek voltak az akkori viszonyok, a regény idézetül választott mottó egyet elárul: a cselt, s ezzel a hatalmi játék és a gyilkosság (örök) megismétlését.

A regény olvashatóságát sok minden elősegíti. Az illusztratív tipográfia mellett a nyelv helyenkénti archaizációja is az olvasó ráhangolódását biztosítja. Bombitz Attila számára ez a regény egyik gyengéje: „[...] éppen az oralitás kultúrájának elbeszélésbeli megmutatása, valamint a regénynyelv minimális, olykor igen zavaró archaizálása az oka annak, hogy didaktikussá, erőtlenné válik a különben eposzi teljességre törekvő regénycselekmény.”, majd hozzáfűzi: „Nem ártott volna feszesebb regényszerkezetet létrehozni.” (Bombitz: i. m.). Bombitz megjegyzéséből nem derül ki, mitől lesz az archaizáló nyelv zavaró, s hogyan következik ebből az, hogy a regény didaktikussá, a szerkezet pedig szétcsúszóvá lesz. A helyenkénti archaizáló nyelv csak abban az esetben válik didaktikussá, amennyiben a regényben a kortárs magyar prózatechnikák egyik áramlatának megfelelően a nyelviséget tesszük központi kategóriává. Hász használ a nyelv nem a világ wittgensteini határait jelzi, nem is kell elvárni tőle a nyelvi játékokból fakadó irónia felfokozását. Ez persze nem azt jelenti, hogy a nyelv kérdése érdektelen *A kündében*, hiszen Stephanus esetében jól példázza a két világ határán való bukdácsolást. S azáltal, hogy Stephanus olykor visszaemlékezik bizonyos szavakra, egy egész elfeledett világ idéződik meg. Am ez a világ nem tud immár teljességében kibontakozni, csak fragmentumaiban. Ami jelzi, hogy a nyelven túl gyökerezik a kultúra, általa pedig az egyén eredete, vagyis olyan dimenziókban, amiről csak a mítosz nyelvén lehetne beszélni. Ugyanakkor a regény egyik tanulsága éppen az, hogy a mítoszok nyelve elveszett, ezért számunkra csak néhány fragmentum maradt meg eredetünket illetően. Stephanus mindaddig elfojtja magában ezt a nyelvet, amíg a mítoszok földjére nem lép, ám ott sem találja meg az elfeledett otthonát. A regény címe nem véletlenül a kündére fókuszál, hiszen az ősi, kettős fejedelemség esetében a künde tartja fenn a kapcsolatot „Öregistennel”, vagyis minden lény eredetével. Így a regény címe a világ teljességének felbomlását érzékelteti, illetve az elfeledett, elfojtott eredet – amit a künde rózsája jelképez – keresésére buzdít. Amikor az olvasó a künde kilétét firtatja, ezzel párhuzamosan a saját eredetére is rákérdezett. Akkor is, ha az eredet igazsága mese csupán (ami összecseng Derrida Platón mítosz-

felfogásának értelmezésével). S csak egy villanásnyira nyílik meg az egész egy pillanatra megmutató rés (mint Mészöly Miklós transzcendenciát problematizáló írásaiban). Viszont kérdés, mi látható ezen a résen keresztül? Mire elegendő ez a villanás? Milyen archetípusokat, milyen kapcsolatot kínál fel a kündesség Hász-féle meséje a mély-énnel (C. G. Jung)? A regény nem válaszol ugyan erre, ám lehetőséget nyújt a rés felfedezésére.

Hász műve figuráinak megformáltsága rendkívül plasztikus, a jellemábrázolás mesterien kidolgozott, a szituációk természetesekek, nem erőltetettek. A regény nyelvhasználata jól kimunkált, feszes, fölösleges sallangtól mentes mondatokat mutat, az időnkénti archaizálástól pedig nem kell többet várni a korhangulat megidézésénél. Bombitz ítéletének kérdésességét mi sem jelzi jobban, mint hogy *A künde* másik kritikusa, Halmai Tamást csöppet sem zavarta ez a retorikai fogás: „[...] a mű retorikája megalkotja, de nem fedi el az általa létrehozott narratívát – így lehetséges, hogy a szöveg örömeiben elveszve a befogadó talán épp a szöveg nyelvi állagán, stílári mineműségén tűnődik legkevésbé.” (Halmai: i. m.). Ugyanakkor ez a mozzanat is a szubjektív beállítottságtól, elvárásai horizonttól függ. Hogy kinek van igaza, Bombitznak vagy Halmainak, döntse el ki-ki magának. Ám benyomását lehetőleg ne kiáltsa ki abszolút érvényű igazságnak, hagyjon munkát Istennek is.

A kündében felvetődik, mi a különbség a pogányok között maradt Armand és Stephanus között? A francia Armandot szintén felcsigázza Stephanus jelenléte, eszébe juttatja a honvágyat: „Ügy tűnik, téged azért vetett közénk a sors, hogy fölébreszd kiben-kiben a maga fájdalmát” (351.) Ám Armand azzal is tisztában van, hogy neki már odaát, az elhagyott otthoni világban nincs helye, mert megtalálta a boldogságot Sarolt mellett. Armand is köztes lény, akárcsak Stephanus, ezért is kíséri el a nyugati világ határához. Viszont fontos kiemelni, hogy Armand köztes lény ugyan, de nem kettős, mint Stephanus. Armand nem is követi Stephanust, aki sehol sem lel otthonra, mindenütt száműzötté válik. S bár a regényben a vége felé sejteni, a szereplők közül ki is valójában a künde, továbbra is rejtély: Ki Stephanus? Mi az ő valódi neve? Csak ez a relatív történet marad fenn róla, sorsa egy egész elfeledett kultúra sorsában osztozik. Bár a regényben tételesen nem hangzik el, kapiskálni lehet a künde valódi kilétét, viszont a végső döntés az olvasón múlik, miután nem kap teljes visszaigazolást a regénytől. Bombitz szerint a regényre negatív hatással lehet, hogy: „A künde keresése, a népen belüli nép utáni kutatás, a kettős vezetés belső ellentétekben, torzsalkodásokban kimerülő ábrázolása stb. vérmérséklettől függően mai magyar parabolaként hathat.” (Bombitz: i. m.) Ehhez hozzáfűzném, csak azokat az olvasókat fenyegeti az aktuálpolitikai, felszínes értelmezés, akik szegényes képzelettel bírnak. *A künde* minden bizonyára jóval összetettebb, rejtélyesebb a média felkínálta politikai csatározásoknál, s csak az redukálhatja erre a szintre Hász regényét, aki el sem olvasta, illetve gondolkodás nélkül forgatta.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy *A künde* megformáltságával, igényességével, rétegzettségével, felvetéseivel igen figyelemre érdemes alkotás. Kérdései nemcsak a mai olvasót, hanem a jövőbenit is felkavarhatják. Az identitás problematizálását pedig nem pusztán a magyar, hanem minden olvasó számára releváns módon tematizálta, egyetemes érvényűvé tette, nemzeti hovatarozástól, politikai beállítódástól függetlenül. Takács Judit azt írja Hász első, érdekfeszítő novelláskötetéről, a Magyarországon nem kapható *A szalmakutyák szigetéről*, hogy: „Az elpusztult világok, letűnt kultúrák emlékezetbeli újrateremtődése és továbbélése jellemzi. Hász Róbert első novelláskötetét” (T. J.: „*Néha a leghétköznapiabb ajtók is más világokra nyílnak*”, Hítel, 2002, XV. évf.) *A kündének* is sikerült valamit újrateremtene az elpusztult kulturális emlékezetből. Ha eddig nem vettük kézbe, épp itt az ideje utánanyomozni. Nem kell feltétlenül egyetérteni fikcionalizált világával, ám azt sem zárhatjuk ki magabiztosan, hogy a regénybeli események nem az ábrázoltak szerint történtek. Aki nem ért egyet Hász változataival, még mindig megírhatja a sajátját. Csak előtte olvassa el *A kündét*. Mert most már van miből kiindulni.

(Kortárs Kiadó, 2006)